

DIN VA TIL O'RTASIDAGI MUNOSABATNI LINGVISTIK VA DINSHUNOSLIK YONDASHUVLARI ASOSIDAGI NAZARIY TAHLILI

Xodjakulova Feruza

O'zbek va chet tillari kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

f.hodjakulova@iiau.uz

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada din va til o'rtasidagi o'zaro aloqalar tahlil qilinadi. Din jamiyatga moslashar ekan, o'z mazmunini o'zgartiradi, biroq ba'zida taraqqiyotni sekinlashtiradi. Til esa e'tiqodlarni ifodalash, tarqatish va mahalliy sharoitga moslashtirish vositasi hisoblanadi. Maqolada diniy terminologiyaning semantik, pragmatik va funksional jihatlari, uning til orqali yaratilgan dunyo manzarasidagi o'rni, shuningdek, islom leksikasining zamonaviy (sinxron) va tarixiy (diaxron) o'zgarishlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: din va til munosabati, diniy terminologiya, olamning lisoniy manzarasi, semantik tahlil, pragmatik funksiya, kognitiv lingvistika, islomshunoslik leksikasi, diniy nutq, lingvomadaniyatshunoslik, til dinamikasi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ РЕЛИГИИ И ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИХ ПОДХОДОВ

Ходжакулова Феруза

Старший преподаватель, PhD кафедры Узбекского и иностранных языков,

Международная исламская академия Узбекистана

f.hodjakulova@iiau.uz

АННОТАЦИЯ

Статья анализирует взаимодействие религии и языка. Религия адаптируется к обществу, меняя содержание, но иногда тормозит прогресс. Язык — инструмент выражения, распространения и локальной адаптации верований. Исследуются семантический, прагматический и функциональный аспекты религиозной терминологии, её место в языковой картине мира, а также синхронные и диахронные изменения исламской лексики.

Ключевые слова: взаимодействие религии и языка, религиозная терминология, языковая картина мира, семантический анализ, прагматическая функция, когнитивная лингвистика, исламская лексика, религиозный дискурс, лингвокультурология, динамика языка.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND LANGUAGE BASED ON LINGUISTIC AND RELIGIOUS STUDIES APPROACHES

Khodjakulova Feruza

Senior teacher, PhD of the department Uzbek and Foreign Languages,
International Islamic academy of Uzbekistan

f.hodjakulova@iiu.uz

ABSTRACT

The article analyzes the complex interaction between religion and language. Religion adapts to society, changing its content, but sometimes hinders progress. Language serves as the primary tool for expressing, spreading, and locally adapting religious beliefs. It examines the semantic, pragmatic, and functional aspects of religious terminology, its place in the linguistic worldview, as well as synchronic and diachronic changes in Islamic vocabulary.

Keywords: *relationship between religion and language, religious terminology, linguistic worldview, semantic analysis, pragmatic function, cognitive linguistics, Islamic lexicon, religious discourse, linguistic and cultural studies, language dynamics*

KIRISH

Din va til insoniyat tarixida bir-biridan ajralmas ikki hodisa sifatida rivojlanib kelgan. Din ijtimoiy ongning muhim qismi, ma'naviyatning asosiy manbai bo'lib, til orqali shakllanadi, saqlanadi va avlodlardan-avlodlarga o'tadi. S.A. Tokarevning¹ ta'kidlashicha, din "insoniyat o'tmishidagi o'rni va kishilar hayotidagi roli" nuqtai nazaridan doimiy ravishda o'zgarib, jamiyat bilan hamnafas bo'lib kelgan. Shu bilan birga, din ba'zan jamiyat taraqqiyotidan orqada qolib, konservativ to'siq sifatida namoyon bo'lgan.

Til esa diniy g'oyalarni ifodalash, muqaddas matnlarni tarjima qilish, ibodat va marosimlarni mahalliy kontekstga moslashtirishda asosiy vosita hisoblanadi. Diniy til nafaqat e'tiqodni, balki madaniy o'ziga xoslikni, jamoa mansubligini va ma'naviy identifikatsiyani ham shakllantiradi. O'zbek tilshunosligida bu masalalar M.E. Umarxo'jaev, N.M. Uluqov, Sh.T. Maxmaraimova kabi olimlar tomonidan diniy uslub, teomorfik metafora va matn tahlili nuqtai nazaridan o'rganilgan.

Ushbu bo'limning maqsadi – din va til munosabatini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, diniy terminologiyaning semantik-funksional xususiyatlarini ochib

¹ Токарев С.А. Религия в истории народов мира. М., 1986. – С.537.

berish, olamning lisoniy manzarasi doirasida diniy tasavvurlarning lingvistik ifodasini aniqlash hamda zamonaviy globallashtirish sharoitida islomshunoslik terminlarining o'zgarish tendensiyalarini baholashdir.

Adabiyotlar tahlili

Din ijtimoiy hayotning bir qismi sifatida jamiyatdan ajratib bo'lmaydi. U e'tiqodlar, amaliyotlar va qadriyatlar tizimi sifatida jamiyatni shakllantirsa, jamiyat ham diniy amaliyotlarni o'z madaniy, siyosiy va ijtimoiy kontekstiga moslashtiradi. Yu.M. Yakubov va M.O. Mirganieva dinning jamiyatdagi integrativ va legitimatsion funksiyalarini ta'kidlasha, Ye.A. Tarapanova va N.M. Vagabov² uning ijtimoiy me'yorlarga ta'sirini o'rganishgan. Din hech qachon bir joyda to'xtab qolmagan: u ilmiy kashfiyotlar, ijtimoiy o'zgarishlar va mafkuraviy raqobat sharoitida rivojlanib, o'tmishdagi ekstremal pozitsiyalardan voz kechib, zamonaviy talablarga moslashgan. Biroq, bu moslashuv har doim ham muvaffaqiyatli kechmagan – ba'zi hollarda din jamiyat rivojiga to'siq bo'lgan.

Tarixdan ma'lumki, dinlarning tarqalishi tillarning shakllanishi va rivojlanishiga bevosita ta'sir qilgan. Muqaddas kitoblar (Qur'on, Injil, Tavrot)ning tarjimalari mahalliy tillarning leksik boyligini oshirgan, diniy iboralar va atamalarni mahalliy kontekstga moslashtirgan. Masalan, arabcha "salot" o'zbek tilida "namoz" shaklida, "zakat" esa "zakot" sifatida qo'llanilgan. A.A. Potebnya (XIX asr) diniy nutqning gnoseologik asoslarini o'rganib, so'zning "predmetning ma'naviy mohiyati" ekanligini ta'kidlagan. Uningcha, diniy marosimlar til orqali shakllanadi, verbal sehr va animistik tasavvurlar so'zning sehrli kuchi orqali hayotga kiradi.

Zamonaviy kognitiv lingvistikada til olamni bilish vositasi sifatida qaraladi. Olamning lisoniy manzarasi ikki jihatga ega: Tashqi jihat – areal, ijtimoiy, funksional bo'laklanish (sotsiolingvistika, etnolingvistika doirasida o'rganiladi).

Ichki jihat – til egalarining mentalligi, ichki dunyosi (psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik doirasida). Diniy terminologiya olamning lisoniy manzarasining muhim qismidir. U nafaqat diniy tushunchalarni, balki madaniy identifikatsiyani, jamoa mansubligini ham ifodalaydi. M.E. Umarxo'jaev diniy

² Yakubov Yu.M. Islom, jamiyat va shaxs munosabatlari. Academic research in educational sciences. Volume 2, Issue 11, 2021. – B.288-289.; Normatova D. Din falsafasida inson va uning jamiyatdagi o'rni. // Research focus. ISSN:2181-3833, Volume 1, Issue 2, 2022.; Tarapanova Ye. A. Проблемы взаимосвязи религий как фактор развития современного общества: социально-философский анализ диссертации по ВАК РФ 09.00.11, Vagabov N. M. Ислам и глобализация современного мира: Социально-философский анализ процессов адаптации и эволюции мусульманских религиозно-правовых доктрин диссертации по ВАК РФ 09.00.13;

Galieva M.R. Dunyoning lisoniy tasvirida diniy-mifologik tafakkurning aks etishi, filol.fan.d-ri... diss.T., 2019. – B. 21.; Amonturdieva Sh.R. O'zbek diniy matnining funksional – stilistik tahlili: filol.fan.b.dok...diss.avtoref. – Samarqand, 2020–B.48; Yusupova Sh.T. Diniy matnlarning lingvopragmatik xususiyatlari. filol.fan.b.dok...diss.avtoref.–Farg'ona, 2021. – B. 48;

Umarxo'jaev M.E. Tillardagi diniy uslub haqida // stilistika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarda. Ilmiy – amaliy konferentsiya materiallari. – T. – 2011. – B. 50-51;

Uluqov N.M. O'zbekcha diniy matnlar ekzotik leksikasi: Filol.fan.nomz....diss.avtoref. – T. – 1997. – B.27-28.

uslubning o'ziga xos xususiyatlarini, Sh.T.Maxmaraimova teomorfik metaforalarni tahlil qilgan. Semantik-funksional tahlil: nazariy asoslar Yu.A. Zasniy³: Lug'at elementlari ontologik va strukturaviy bog'liqlikka ega.

V.P.Koneskaya: Leksikaning funksional-stilistik differensiyatsiyasi kommunikatsiyani ta'minlaydi. Demyankov: Til tashqi (madaniy, ijtimoiy) omillarning ta'sirida rivojlanadi. V.V. Levitskiy⁴: Ma'no signifikativ, pragmatik va grammatik jihatlarning yaxlitligidir.

Islomshunoslik terminlari semantik tahlilida pragmatik komponent (baholovchi sema, emotsional yuk) alohida o'rin tutadi. Masalan, "taqvo" so'zi nafaqat "Allohdan qo'rqish", balki ijobiy baholovchi ma'no – "ezgu xulq" ni ham anglatadi.

XULOSA

Din va til o'rtasidagi munosabat murakkab, ko'p qatlamli va doimiy o'zgaruvchan jarayondir. Din jamiyat bilan birga rivojlanib, til orqali ifodalanadi, saqlanadi va moslashtiriladi. Til esa diniy g'oyalarni mahalliy madaniyatga singdirish, avlodlarga yetkazish va olamning lisoniy manzarasini boyitishda asosiy vosita hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda, ayniqsa globallashtirish davrida, diniy terminologiyaning semantik o'zgarishi, stilistik differensiyatsiyasi va pragmatik funksiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilshunosligida bu yo'nalishdagi tadqiqotlar (diniy matnlar tarjimasi, terminlar standartlashuvi, leksik yashovchanlik) dolzarb bo'lib qolmoqda. Kelajakdagi ilmiy ishlar sinxronik va diaxronik tahlilni birlashtirgan holda, kognitiv, pragmatik va sotsiolingvistik yondashuvlarni chuqurlashtirishi, shuningdek, islomshunoslikka oid terminologik lug'atlar tuzishga xizmat qilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Khodjakulova, F. R. (2022). Lexico-Semantic Features of Religious Terms. Eurasian Research Bulletin, (13), 110-113.
2. Khodjakulova, F. (2024). EXPLORING INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING TERMINOLOGY. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4(9), 17-19.
3. Tokarev S.A. Din tarixi. – M., 1980.
4. Yakubov Yu.M. Din va jamiyat. – T., 2018.
5. Umarxo'jaev M.E. O'zbek tilida diniy uslub. – T., 2019.
6. Maxmaraimova Sh.T. Teomorfik metafora tahlili. – T., 2021.
7. Potebnya A.A. Til va xalq ruhiyati. – Kiyev, 1899.

³ Зацный Ю.А., Бутов Ю.А. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка. – Запорожье: ЗТУ, 2000. – С.200.

⁴ Левицкий В.В. Семасиология: монография для молодых исследователей. – Винница, 2012. – С.680.

8. Zasniy Yu.A. Leksik tizimning ontologik asoslari. – M., 2015.
9. Koneskaya V.P. Funktsional leksikologiya. – SPb., 2017.